ΟΙ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΩΝΕΣ ΤΗΣ ΤΗΝΟΥ

—Ένας «χειροποίητος» πολιτισμός που χάνεται

ΔΡ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Χ. ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΗΣ
Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Φωτογραφίας και Οπτικοακουστικών Τεχνών, Σχολής Γραφικών Τεχνών και Καλλιτεχνικών Σπουδών, ΤΕΙ Αθήνας, Πρόεδρος Ελληνικής Φωτογραφικής Εταιρείας, Πρόεδρος Διεθνούς Ομοσπονδίας Φωτογραφικών Φεστιβάλ (IPFF)

Οι μοναδικοί περιστεριώνες της Τήνου, σπαρμένοι στις κοιλάδες του νησιού, μνημεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής, πέτρινα αυτοτελή κτίσματα, σύμβολα κοινωνικής υπεροχής, φιλοτεχνημένοι με μεράκι και ευαισθησία για να στεγάσουν τους φτερωτούς κατοίκους τους, είναι σήμερα παραδομένοι στη φθορά του χρόνου.

01 **Περιστεριώνας στην περιοχή Βακέτα.**

ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ, ΠΟΥΛΙ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ, ερωτικό σύμβολο της αρχαίας Ελλάδας, σύμβολο θεϊκότητας που προανήγγειλε την ανθρώπινη μοίρα, ενσάρκωση του Αγίου Πνεύματος των χριστιανικών χρόνων και κομιστής κλάδου ελαίας, προάγγελος της επιστροφής στη γαλήνη, σύμβολο ειρήνης. Το πουλί με τους χίλιους συμβολισμούς και τις χίλιες ιδιότητες, ο ακάματος ταχυδρόμος των αιθέρων και γενναιόδωρος τροφοδότης, στην τηνιακή γη βρήκε μια στέγη αντάξιά του. Φιλότεχνα, ευαίσθητα χέρια μαστόρων σμίλεψαν για χάρη του με πέτρα και με μάρμαρο περίτεχνα παλάτια και τα σκόρπισαν μέσα στις ρεματιές και πάνω στις βουνοπλαγιές, σε μέρη κοντινά και άλλα

02

03

απάτητα. Τίμησαν τον μεγάλο ευεργέτη τους, που απλόχερα έδινε το κρέας του για να τρέφονται, τα περιττώματά του για να λιπαίνουν τη γη, την καρδιά, το αίμα και τα φτερά για να γιατρεύονται και, χωρίς να φείδονται μόχθου, δημιούργησαν μια γνήσια λαϊκή αρχιτεκτονική, ιδιόμορφη και θαυμαστή. Την αρχιτεκτονική των περιστεριώνων που, πλάι σε χειροποίητες πεζούλες, ανάμεσα σε πλούσιες συστάδες με βαλανιδιές, πικροδάφνες και πανώριες φραγκοσυκιές, συμβάλλουν στο μεγαλείο του τηνιακού τοπίου, του λουσμένου από το φως ενός ήλιου που σ' αυτόν τον τόπο δεν κουράζεται να παίζει με τις αποχρώσεις και τις φωτοσκιάσεις χαρίζοντάς του όλα του τα χρώματα.

Οι περιστεριώνες σ' αυτόν τον τόπο με την πλούσια καλλιτεχνική παράδοση που μεταφερόταν από γενιά σε γενιά κι έκανε τ' άξια χέρια να ζωντανεύουν άψυχα υλικά με μοναδικό τρόπο, την πατρίδα επώνυμων και ανώνυμων καλλιτεχνών, στέκουν επάξια δίπλα στα έργα ονομαστών γλυπτών και ζωγράφων του νησιού και σε πλήρη αρμονία με τα γοητευτικά σκοτεινά δρομάκια κάτω από τις τοξωτές εισόδους των σπιτιών, τις μαρμάρινες κρήνες, τα περίτεχνα σκεπαστά πλυσταριά, τις εκκλησίες και τα ξωκλήσια, τους μύλους, τις ξερολιθιές και τα μαντριά, όλα φτιαγμένα με μαστοριά κι ευαισθησία. Οι κοιλάδες της Τήνου, όπως αυτές της Αγάπης, της Ποταμιάς, της Λειβάδας, της Καρδιανής, αποτελούν υπαίθρια μουσεία μιας ελληνικής λαϊκής τέχνης που γεννήθηκε κι αναπτύχθηκε μέσα στο προικισμένο αυτό νησί, πλούσιο σε νερά και χρώματα. Περίλαμπρα κτίσματα, πραγματικά μνημεία αρχιτεκτονικής και λαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας, μοναδικά στον κόσμο, είναι, απ' ό,τι φαίνεται, γέννημα της τηνιακής γης, αφού όπου αλλού γίνεται εντατική εκτροφή περιστεριών οι περιστεριώνες είναι απλές κατασκευές, συνήθως ξύλινες, κιβωτιόσχημα δωματιάκια σε ταράτσες σπιτιών ή σε εγκαταλελειμμένους χώρους δίχως φροντίδα για την αισθητική τους. Στην Τήνο οι περιστεριώνες είναι αυτοτελή πέτρινα οικοδομήματα σε διαστάσεις πολλές φορές μεγαλύτερες απ' αυτές

02 Περιστεριώνας στο χωριό Κρόκος.

03 Περιστεριώνας στο χωριό Κώμη.

των σπιτιών και, πέρα από τη χρηστική τους αξία, αποτελούν σύμβολο κοινωνικής υπεροχής αλλά και αξιόλογο κληροδότημα καθώς συχνά συναντώνται σε προικοσύμφωνα, διαθήκες και δωρεές. Ορθώνονται, ευθύγραμμοι κι αυτοτελείς, σαν μικροί πύργοι πάνω στις βουνοπλαγιές για να ξανοίγονται άνετα οι φτερωτοί τους ένοικοι, μέσα στις ρεματιές με την κύρια όψη στραμμένη προς την κοίτη του ποταμού για να έχουν το απαραίτητο νερό, ανάμεσα στα χωράφια, στα μποστάνια και τα αλώνια για να υπάρχει άφθονη τροφή και πάντοτε πάνω σε βραχώδη εδάφη για να είναι γερή η θεμελίωσή τους αλλά και για να μη χάνεται ούτε σπιθαμή γόνιμης γης. Πλουμιστοί και πεντροκεντημένοι, ολόλευκοι ή στο χρώμα της πέτρας, είναι φτιαγμένοι σε άπειρες παραλλαγές και με πολλά συνήθως διαζώματα που επιτείνουν την εντύπωση του μεγάλου και πολυώροφου κτιρίου. Ο κάθε περιστεριώνας είναι μοναδικός και διαφορετικός από όλους τους άλλους. Η χρήση των λεπτών σχιστολιθικών πλακών και η λειτουργική ανάγκη της κατασκευής πολλών μικρών ανοιγμάτων για την είσοδο και έξοδο των πουλιών έδωσε στους λαϊκούς καλλιτέχνες την αφορμή να κατασκευάσουν προσόψεις με αξιοθαύμαστη ποικιλία και σύνθεση διακοσμητικών στοιχείων μεταβάλλοντας τον περιστεριώνα από μια απλή φωλιά σε κτίσμα ιδιαίτερων καλλιτεχνικών αξιώσεων με ολοφάνερο το πηγαίο καλλιτεχνικό αισθητήριο, την επιδεξιότητα, το μεράκι, αλλά και την άμιλλα για το καλύτερο. Το πέτρινο λαϊκό κτίσμα εξαϋλώνεται, αποκτά κάτι από την ελαφράδα και τη χάρη του περιστεριού. Η διακόσμηση καλύπτει πρακτικές ανάγκες, κι από την ανάγκη γεννιέται ολόκληρος πολιτισμός. Στους περιστεριώνες εντοπίζονται επίσης στοιχεία που αποτρέπουν την πρόσβαση στους άφτερους εχθρούς των περιστεριών, όπως είναι τα φίδια, οι νυφίτσες οι ποντικοί και οι γάτες. Η πόρτα, μικρή και στενή, τοποθετείται σε αρκετό ύψος από το έδαφος ενώ οι διακοσμήσεις, που δεν είναι άλλο από τις εισόδους και τις απάνεμες «λιάστρες», βρίσκονται πάντοτε στα δύο μέτρα και

04

05

04 Περιστεριώνας στο χωριό Σμπεράδος.

05 Περιστεριώνας στην περιοχή Αγίου Ρωμανού.

06

09

06 Περιστεριώνας στο χωριό Τζάδος.

07 Περιστεριώνας στο χωριό Ξυνάρα.

08 Περιστεριώνας στο χωριό Σκαλάδος.

09 Περιστεριώνας στο χωριό Κάτω Κλείσμα.

10 Περιστεριώνας στο χωριό Κάμπος.

07

08

10

11

πολύ συχνά με πέτρινη κορνίζα ολόγυρα για μεγαλύτερη προφύλαξη. Στο ακρόδωμα του περιστεριώνα εμφανίζονται και στοιχεία με ρόλο προφανώς αποτρεπτικό των φτερωτών εχθρών τους, όπως είναι τα αρπακτικά πτηνά.

Αντίστοιχοι περιστεριώνες υπάρχουν στη Μύκονο, στην Άνδρο και στη Σίφνο, που επίσης ήταν ενετοκρατούμενα νησιά, αλλά είναι πολύ λιγότερο επιβλητικοί και ολιγάριθμοι.

Η εκτροφή των περιστεριών έχει επιβεβαιωθεί από τους πανάρχαιους χρόνους σε πολλά μέρη της Μεσογείου με διασημότερη την εκτροφή στην Αίγυπτο σε πλινθόκτιστα κυκλικά κτίσματα. Στην Ανατολή τα περιστέρια είναι από τα πρώτα πουλιά που εξημερώθηκαν. Στην εξημερωμένη τους μορφή φαίνεται ότι ήρθαν στην Ελλάδα με τους Πέρσες κατά τους Μηδικούς πολέμους. Έξω από την Ελλάδα, περιστεριώνες σε μεγάλους αριθμούς συναντώνται στην Περσία, στην Αίγυπτο, στη Λατινική Αμερική, στη Μεγάλη Βρετανία, στη Γερμανία, στη Γαλλία, στην Ιταλία. Με κανένα από τα πρότυπα αυτά δεν μοιάζουν οι περιστεριώνες της Τήνου.

Το πότε εμφανίστηκαν οι περιστεριώνες στην Τήνο παραμένει αναπάντητο ερώτημα. Γραπτές μαρτυρίες ανάγουν την εμφάνισή τους στις αρχές του 1700, η σύγχρονη βιβλιογραφία την τοποθετεί στην περίοδο της Ενετοκρατίας (1204-1715), ενώ υπάρχουν ενδείξεις πως είναι αρκετά προγενέστερη. Το βέβαιο είναι πως το μεγαλύτερο μέρος των περιστεριώνων κατασκευάστηκε επί Τουρκοκρατίας, σε περιόδους μεγάλης οικονομικής ευμάρειας του νησιού χάρη στην προνομιακή συνθήκη παράδοσης της Τήνου στους Τούρκους το 1715. Η συνθήκη προέβλεπε το νησί να μην κατοικηθεί από Τούρκους και να εξακολουθήσει να διοικείται βάσει των τοπικών νόμων όπως αυτοί ίσχυαν και επί Ενετοκρατίας. Η τουρκική κυριαρχία γινόταν αισθητή στους κατοίκους μόνον όταν πλήρωναν τον ετήσιο φόρο που αναλογούσε στον καθένα και κατά τη διάρκεια των εκλογών των τεσσάρων προεστών, δύο ορθοδόξων και δύο καθολικών, που διοικούσαν την Τήνο, και οι οποίες γίνονταν υποχρεωτικά παρουσία του Αγά. Ενδιαφέρον εδώ παρουσιάζει το γεγονός ότι, εκτός της φορολογίας για τη χρήση γης, υπήρχε και πρόσθετη φορολογία, ένα γρόσι για καθένα από τα «βιομηχανικά καταστήματα» της κάθε ιδιοκτησίας, δηλαδή τους περιστεριώνες και τις κυψέλες μελισσών.

Στην Τήνο, η γεωργία αναπτύχθηκε σε βάρος της κτηνοτροφίας. Η γεωργική γη καταλάμβανε μεγάλες εκτάσεις, όπως εξάλλου μαρτυρούν και οι ξερολιθιές στο σύνολο της επιφάνειας του νησιού. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην υπάρχουν αρ-

12

13

κετά διαθέσιμα τμήματα γης κατάλληλα για βοσκοτόπια. Ο Μ. Ζαλώνης, στο βιβλίο του *Ιστορία της Τήνου* που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1809, δεν αναφέρει τίποτα για βοοειδή και αιγοπρόβατα, είναι όμως πιθανόν να εκτρέφονταν σε μικρούς αριθμούς. Η περίφημη τηνιακή αγελάδα, η οποία είχε εισαχθεί από τους Ενετούς και έχει εκλείψει προ πολλού, ήταν ένα μικρόσωμο ζώο πολύ ανθεκτικό στις σκληρές συνθήκες διαβίωσης χαμηλών αποδόσεων και ιδιαίτερα γευστικό λόγω της φυσικής διατροφής του, το οποίο ωστόσο δεν επαρκούσε για τις ανάγκες των κατοίκων σε κρέας. Συμπληρωματικά οι κάτοικοι κάλυπταν τις διατροφικές τους ανάγκες με την εκτροφή πουλερικών και γουρουνιών και, φυσικά, περιστεριών. Τα περιστέρια δεν απαιτούσαν ιδιαίτερη φροντίδα ούτε νεανικά χέρια και οι κάτοικοι, παράλληλα με τις γεωργικές τους εργασίες, φρόντιζαν τον περιστεριώνα ο οποίος, εκτός από άριστο λίπασμα, τους παρείχε κατά μέσο όρο 150 με 200 κιλά κρέας ετησίως ανά περιστεριώνα των εκατό ζευγαριών. Ο Ζαλώνης αναφέρει ότι «το βόειον και το προβάτειον κρέας δεν είναι εν χρήσει ειμή τας ημέρας των μεγάλων εορτών. Καθ' όλην δε την περίοδον του έτους, εσθίονται πολλαί μικραί περιστεραί, διότι όλοι σχεδόν οι κάτοικοι έχουσι έκαστος τον περιστεριώνα του».

Εικάζεται ότι στην Τήνο κατασκευάστηκαν συνολικά γύρω στους 1.200 περιστεριώνες. Τα τελευταία δύο χρόνια, έχω καταγράψει φωτογραφικά 850 περίπου περιστεριώνες, οι οποίοι σώζονται ολόκληροι, και συνεχίζω την έρευνα και τη φωτογραφική αποτύπωσή τους. Σ' αυτήν την έρευνα έχω εντοπίσει αρκετά υπολείμματα που μαρτυρούν την ύπαρξη περιστεριώνων ενώ αλλού έχουν χαθεί παντελώς τα ίχνη τους και για κάποιους

11 Περιστεριώνας στο χωριό Ποταμιά.

12 Περιστεριώνας στο χωριό Μπερδεμιάρος.

13 Περιστεριώνας στο χωριό Σμπεράδος.

από αυτούς υπάρχουν μόνο προφορικές μαρτυρίες. Εντούτοις, απ' ό,τι φαίνεται δεν θα μάθουμε ποτέ πόσοι περιστεριώνες χτίστηκαν στην Τήνο αφού πολλοί απ' αυτούς γκρεμίστηκαν παντελώς και μετατράπηκαν σε σωρούς από πέτρες που απομακρύνθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό για άλλες χρήσεις. Η οροφή, στους περισσότερους περιστεριώνες, είναι φτιαγμένη από ξύλινα δοκάρια τα οποία υποβαστάζουν τις πέτρινες πλάκες που επικαλύπτονται με χώμα. Κάθε φθινόπωρο, προκειμένου να συντηρηθεί η οροφή και να στεγανοποιηθεί, το χώμα αυτό πατιόταν με τη βοήθεια των μαρμάρινων κυλίνδρων που φυλάσσονταν στο επάνω μέρος της οροφής. Εδώ και κάποιες δεκαετίες οι μαρμάρινοι αυτοί κύλινδροι άρχισαν να εξαφανίζονται και να εμπλουτίζουν ιδιωτικές συλλογές, κι έτσι παράλληλα με την εγκατάλειψη των περιστεριώνων λόγω απώλειας εμπορικού ενδιαφέροντος έγινε αδύνατη και η συντήρησή τους για όσους θα το επέλεγαν. Το νερό λοιπόν διέβρωσε ανενόχλητο τα ξύλινα δοκάρια που σιγά σιγά σάπισαν, έσπασαν και συμπαρέσυραν στην πτώση τους τις σκεπές. Ξέσκεποι πλέον οι περιστεριώνες άρχισαν να καταρρέουν. Το πρώτο μέρος του περιστεριώνα που γκρεμίζεται είναι αυτό της μπροστινής όψης που, επειδή έχει τα σχέδια, είναι στατικά πιο αδύναμο. Κατέγραψα δεκάδες περιστεριώνες με όψεις που χάσκουν ορθάνοιχτες κι ωστόσο, προς μεγάλη μου έκπληξη μερικοί κατοικούνται ακόμα από περιστέρια. Είναι γνωστή στο νησί

14

16

14 **Περιστεριώνας στο χωριό Καλλονή.**

15 **Περιστεριώνας στην περιοχή Σκεπανός.**

16 **Περιστεριώνας στο χωριό Μυρσίνη.**

17 **Περιστεριώνας στο χωριό Κτικάδος.**

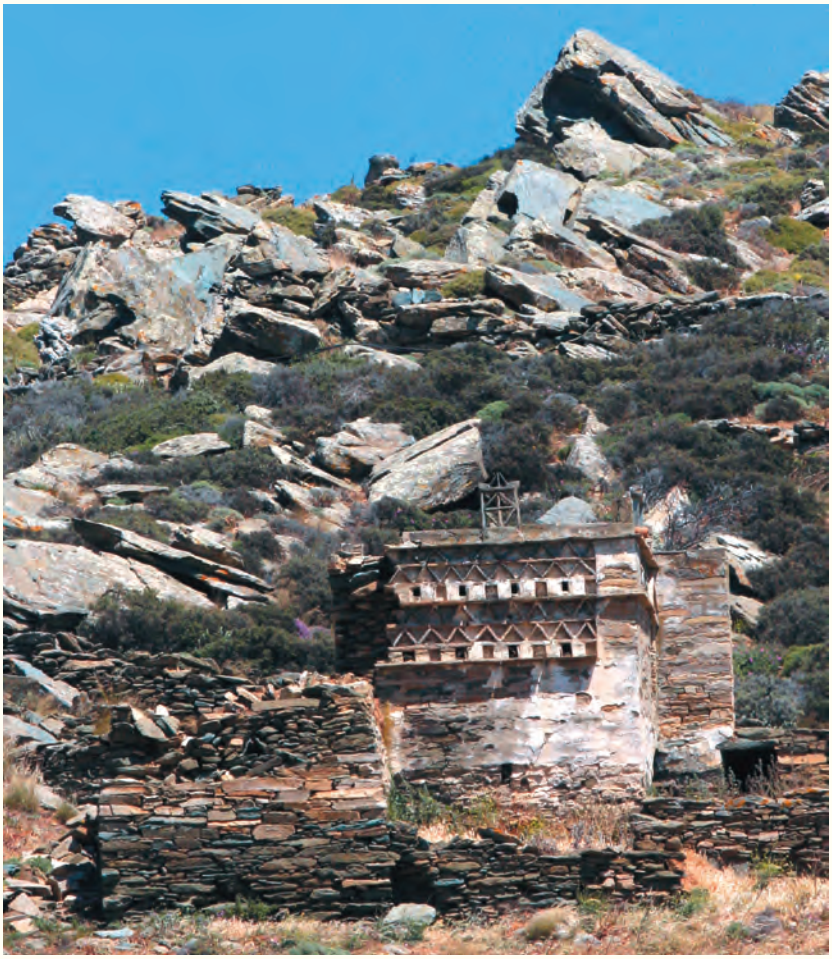

15

17

η προσπάθεια αναστήλωσης και διάσωσης περιστεριώνων, αλλά αυτό δεν είναι αρκετό. Δεκάδες περιστεριώνες σήμερα εξαφανίζονται και είναι αμφίβολο εάν έχουν καταγραφεί. Ίσως το έργο της φωτογραφικής αποτύπωσής τους να είναι πιο σημαντικό από όσο αρχικά φαινόταν αφού ακόμη κι εμείς, οι Τηνιακοί, γνωρίζουμε πολύ λίγους περιστεριώνες, αυτούς μόνο που βρίσκονται δίπλα στους δρόμους ή πάνω στο διάβα μας. Σταματούμε καμιά φορά για να τους φωτογραφίσουμε ή να παρατηρήσουμε κάποιους που διακρίνονται πέρα στο βάθος, μακριά. Εκατοντάδες όμως είναι αυτοί που παραμένουν άγνωστοι, κρυμμένοι σε απάτητα μέρη του νησιού, προσμένοντας να ανακαλυφθούν, να διασωθούν από την αδυσώπητη φθορά του χρόνου και την καταστροφική μανία του σύγχρονου ανθρώπου που παρεμβαίνει εγωιστικά και αβασάνιστα στη συνολική διαχείριση του φυσικού τοπίου. Πριν από την εμφάνιση του τεχνικού πολιτισμού οι ντόπιοι πορεύονταν συμφιλιωμένοι με τη φύση που τους έδινε ζωή, πάλευαν ενάντια στις αντίξοες συνθήκες με πενιχρά μέσα αλλά με αγάπη και σεβασμό, έφτιαχναν με τα χέρια τους ξερολιθιές, πεζούλες για να συγκρατούν το χώμα και να καλλιεργούν τα χωράφια. Μας παρέδωσαν ένα πανέμορφο νησί που η δική τους παρέμβαση είχε κάνει ακόμη ομορφότερο. «Χειροποίητο νησί» το αποκάλεσε ο φιλόσοφος Κορνήλιος Καστοριάδης, ένας ξένος που λάτρεψε την Τήνο σαν πατρίδα.

Εμείς τι είδους νησί θα παραδώσουμε στις επόμενες γενιές;

Βιβλιογραφία

Βαλλιάνου Δ. / Δ. Βώκου, *Οι περιστεριώνες της Τήνου*, εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1986.

Γεωργαντόπουλος Ε., *Τηνιακά*, Αθήνα 1889.

Δρόσος Δρ., *Ιστορία της νήσου Τήνου*, Αθήνα 1870.

Ζαλώνης Μ. / Δ.Μ. Μαυρομαράς, *Ιστορία της Τήνου*, Αθήνα 1888.

Καιροφύλλας Κ., *Ιστορικαί σελίδες Τήνου*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 1930.

Φλωράκης Α., *Τήνος: Λαϊκός Πολιτισμός*, Ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1971.

Χαριτωνίδου Α., *Τήνος*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1981.